

LAWRENCE
FREEDMAN

**VIITORUL
RĂZBOIULUI**

O ISTORIE

Traducere din limba engleză de
CORINA HĂDĂREANU

București
2019

The Future of War. A History

Lawrence Freedman

Copyright text © 2017 Lawrence Freedman

Ediție publicată pentru prima dată în limba engleză
de Penguin Books Ltd, Londra, în 2017.

Autorul și-a declarat drepturile morale asupra acestei cărți.

Toate drepturile rezervate.

Credit foto copertă: © Gorodenskoff/Shutterstock;

© Leemage/Corbis via Getty Image

(*Linia focului în bătălia de la Rezonville*, de Pierre Goerge Jeanniot)

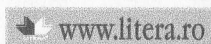

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372

e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

Viitorul războiului. O istorie
Lawrence Freedman

Copyright © 2019 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Corina Hădăreanu

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Aloma Ciomâzgă Mărgărit, Georgiana Harghel

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Anca Suci

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FREEDMAN, LAWRENCE

Viitorul războiului: o istorie / Lawrence Freedman; trad.: Corina
Hădăreanu. – București: Litera, 2019

ISBN 978-606-33-4440-4

I. Hădăreanu, C. (trad.)

Cuprins

Introducere	9
-------------------	---

Partea I

1. Bătălia decisivă	26
2. Bătălia nedecisă	38
3. Casa suferinței	54
4. Victoria prin cruzime	64
5. Eșecurile păcii	77
6. Războiul total	92
7. Echilibrul terorii	110
8. Blocăți în era nucleară	126
9. O pace surpriză	142

Partea a II-a

10. O știință a războiului	160
11. Numărătoarea morților	180
12. Democrație și război	193
13. Războaie noi și state eșuate	203
14. Resentimente străvechi și resurse blestamate	217
15. Intervenția	232
16. Contrainsurgență împotriva terorismului	245
17. De la antiterorism la contrainsurgență	257
18. Rolul barbariei	275
19. Vindecare, nu prevenire	289

20. Războaie hibride	304
21. Războiul cibernetic	314
22. Roboți și drone.....	326
23. Megaorașele și schimbarea climei	344
24. Războaiele ce vin	356
25. Viitorul viitorului războiului.....	372
Mulțumiri	383
Bibliografie	384
Note	447
Indice.....	533

INTRODUCERE

*Pentru sir Michael Howard,
profesor, mentor, prieten*

BĂTĂLIA DECISIVĂ

Și totuși am primit o mulțime de avertismente, ne trebuia decât să ne folosim de ele. Primejdia nu a venit asupra noastră pe neașteptate. Ne-a lovit brusc, este adevărat, dar venirea ei a fost prevăzută suficient de clar ca să deschidem ochii, însă noi i-am închis de bună voie.

George Chesney,
*Bătălia de la Dorking, 1871*¹

Pe 1 septembrie 1870, o armată franceză care mergea să ajute o alta, asediată la Metz, a fost înconjurată și apoi copleșită în Bătălia de la Sedan. Un raport descrie cum „bătălia a început la cinci dimineața, iar la cinci după-amiaza, apariția unui general francez care flutura un steag în vârful parapetului de la Sedan, i-a anunțat pe germani de uimitoarea lor victorie”. Raportul continua cu mesajul trimis după aceea de împăratul francez Napoleon al III-lea regelui Wilhelm al Prusiei: „Fratele meu, cum nu am reușit să mor la conducerea trupelor mele, îmi depun sabia la picioarele Majestății Voastre”.²

Aceasta este descrierea unei victorii militare clasice, ca la carte. Echilibrul de putere din Europa se schimbă printr-o ciocnire armată, ce a culminat cu o bătălie încheiată într-o singură zi. Partea învinsă a acceptat rezultatul și consecințele lui politice – cu excepția faptului că Napoleon al III-lea avea să ajungă în curând într-o poziție în care nu-și mai putea îndeplini promisiunile făcute lui Wilhelm. Pe 2 septembrie 1870, el a fost detronat și a fost proclamată A Treia Republică. Noul guvern a refuzat să accepte verdictul bătăliei și a decis să continue lupta. În timp ce

germanii asediau Parisul, francezii au strâns în restul țării noi armate, inclusiv lunetiști, așa-numiții *franc-tireurs* („trăgători la liber”) care au provocat pierderi grele și au îngreunat apărarea liniilor de aprovizionare.

Cancelarul german Otto von Bismarck era din ce în ce mai îngrijorat că rezistența prelungită avea să încurajeze alte țări să intre în război de partea Franței, așa că a cerut să se acționeze cu duritate maximă. Și totuși, chiar și atunci când Parisul a căzut după două luni de asediu, la sfârșitul lui ianuarie 1871, orașul a devenit scena unei revolte revoluționare. La rândul ei, armata franceză regulată a zdrobit Comuna din Paris. Abia după aceea au putut germanii să ajungă la un acord cu guvernul francez. Termenii înțelegerii erau mai duri decât ar fi fost dacă francezii ar fi acceptat verdictul inițial al bătăliei, incluzând cedarea Alsaciei și Lorenei către Germania, precum și reparații în valoare de cinci miliarde de franci în aur.

Sedan a atras atenția tuturor celor interesați de arta militară. Victoria germanilor a fost posibilă printr-o impresionantă mobilizare de forțe, ce a inclus folosirea căilor ferate pentru aducerea oamenilor pe linia frontului. Prin contrast, răspunsul haotic al Franței după propria ei declarație de război, în care o atrăsese Bismarck, a făcut-o să rateze șansa de a lansa o ofensivă timpurie. Puterea artileriei moderne fusese etalată pe deplin. Tactica mareșalului Helmuth von Moltke a ilustrat manevrele cu armate moderne într-un mod ce avea să inspire generațiile următoare de strategii militari. Dar dacă nu ar fost restabilită ordinea în haosul ce a urmat bătăliei de la Sedan, războiul ar fi rămas în istorie cu totul altfel. Germanii au înțeles două lecții cruciale. Prima era că o bună strategie putea cu adevărat să ducă la o victorie rapidă într-un război obișnuit. A doua era că, dacă nu urmau măsuri dure, această victorie putea fi compromisă de dezvoltarea unei rezistențe în mijlocul națiunii învinse.

În acest caz, rezistența a eșuat. De asemenea, a fost văzută ca fiind ceva unic franțuzesc, reflectând tradițiile insurecționare ale țării. Concluzia principală a fost însă că Germania era un stat

foarte puternic și un actor militar bine pregătit, capabil să se miște curajos și fără milă împotriva inamicilor lui. Ordinea europeană era de acum tulburată, cu echilibrul de putere înclinat în favoarea Germaniei, chiar dacă intențiile pe termen lung ale acesteia erau neclare. Victoria uimitoare a lui von Moltke a întărit modelul clasic de război, cu toate că a sugerat, totodată, limitările acestuia.

În mai 1871, lună în care Tratatul de la Frankfurt a pus capăt oficial războiului franco-prusac, *Blackwood's Magazine* din Londra a publicat o scurtă povestire, *The Battle of Dorking* (*Bătălia de la Dorking*). Scrisă de sir George Tomkyns Chesney, un colonel din corpul de genști, a făcut atâta vâlvă încât a fost retipărită ca broșură de sine stătătoare. S-a vândut în 80 000 de exemplare și a declanșat o dezbatere națională privind măsura în care Marea Britanie era pregătită pentru un război. Aceasta fusese și intenția autorului. După cum a explicat în scrisoarea inițială trimisă editorului, Chesney voia să încurajeze reorganizarea sistemului militar britanic demonstrând cum putea fi invadată Anglia, ceea ce ar fi dus la „prăbușirea puterii noastre și a comerțului”. În ce măsură a reușit este demonstrat de faptul că vâlva l-a determinat pe premierul în funcție, William Gladstone, să se plângă public de discuțiile alarmiste ce puteau duce la cheltuieli militare inutile, care ar fi putut ruina finanțele statului.

Cei care încercau să combată argumentele lui Chesney o făceau deseori cu propriile scrieri de ficțiune, demonstrând că, atunci când inventezi povestea, poți cel puțin să decizi cine este învingătorul.³ Aceste povestiri despre viitor făceau ca polemica să fie mult mai aprinsă decât dacă ar fi fost dusă cu argumente raționale sau cu analize ale campaniilor militare din trecut. Succesul *Bătăliei de la Dorking* a făcut ca ea să fie mai mult decât senzația anului 1871: a fost creat un nou gen literar care, în anii ce au dus la Primul Război Mondial, avea să ofere mediul în care puteau fi stârnite îngrijorările patriotice, se alimenta naționalismul, erau descrise inovațiile militare și se evaluau pregătirile. Să scrii despre viitorul războiului avea menirea să arate ce se putea întâmpla dacă

guvernele nu reușeau să înțeleagă mesajul autorului și nu acționau apoi de urgență.

Desigur, Chesney nu a fost primul care a scris pe această temă sau care și-a exprimat ideile sub formă de ficțiune. Războaiele napoleoniene au produs în masă o literatură care imagina invazii într-o direcție sau alta, în care cei nepregătiți erau luați prin surprindere de arme și de tertipuri viclene. Exista totodată o dorință reconfortantă „de a vedea inamicul ca demn de dispreț, inferior și deja învins.”⁴ Ce a făcut diferența în cazul lui Chesney a fost faptul că el era un scriitor talentat și a știut să profite de dezvoltarea presei populare, care a creat un public în creștere pentru asemenea provocări. Nemulțumirea privind modul în care fusese gestionat Războiul din Crimeea, în anii 1850, ajutase deja la mutarea subiectelor războiului și păcii din sfera consultărilor elitiste în cea a dezbaterii democratice. În plus, momentul era foarte potrivit, și nu din întâmplare. Venind imediat după victoria germană, reflecta convingerea larg răspândită – și perfect justificată, privind retrospectiv – că vechea ordine fusese destabilizată. Relațiile dintre marile puteri aveau să fie pentru o vreme fluide.

Dacă a putut fi învinsă astfel Franța cu celebra ei armată, cine avea să fie victima viitoarei confruntări? În această nesiguranță, unele progrese importante în armament și în metodele militare puteau să joace un rol esențial, lăsându-i pe cei nepregătiți sau lipsiți de curaj într-o poziție foarte proastă. Povestea lui Chesney era despre cum a fost invadată Marea Britanie de o putere străină, care nu era numită, dar nu exista îndoială că era vorba de Germania (invadatorii victorioși vorbeau germana). Inamicul făcea planuri de ceva vreme, iar momentul loviturii a fost ales când Marea Britanie era cu garda jos. Marina Regală era mai împrăștiată decât de obicei cu diferite îndatoriri coloniale, în timp ce armata era ocupată cu Fenienii în Irlanda, cu o revoltă în India și cu o provocare din partea Statelor Unite în Canada. Germanii au lovit, având grijă să respecte formalitățile măcar printr-o declarație de război. Comunicațiile telegrafice către Marea Britanie au fost tăiate, astfel încât nu poată exista o avertizare

reală. O forță de invazie bine pregătită a traversat repede Canalul Mânecii, întâmpinând o rezistență minimă atunci când a ajuns la țarm. Naratorul era un voluntar, unul dintre numeroșii convocați pe coasta abruptă dintre Guildford și Dorking unde, alături de militarii disponibili, aveau să înfrunte forța inamică. Din nefericire, inamicul s-a dovedit mult mai bine organizat și disciplinat. Așa cum era de așteptat, britanicii au luptat cu vitejie. Însă, fără informații, logistică și o conducere decente, au fost copleșiți.

Ca să ajungă la lovitura fatală pe care o închipuise, Chesney trebuia să se asigure că totul mergea bine pentru agresori, chiar înainte de a se ajunge la punctul în care lipsa de pregătire a armatei britanice putea să facă o diferență reală. Cheia operațională a victoriei germane stătea în depășirea problemei majore cu care se confrunta orice potențial invadator al Marii Britanii: și anume dublul avantaj al acesteia de a fi o insulă și de a avea una dintre cele mai puternice forțe navale din lume. În trecut, îngrijorările privind posibilitatea unei invazii napoleoniene presupuneau că marea barieră reprezentată de Canalul Mânecii putea fi depășită prin metode ca săparea de tunele sau cu aerostate. În 1784, un umorist american cu vederi antibritanice își imagina că „dacă englezii s-ar avânta pe mare cu flota lor, ar fi întâmpinați de o mulțime de baloane”.⁵ Multă vreme după înlăturarea lui Napoleon, britanicii au continuat să se agite din cauza oricărei posibile amenințări la adresa supremației lor navale, inclusiv cea reprezentată de navele cu aburi, care ofereau o viteză mai mare și capacitatea de a depăși limitările impuse de vreme și de maree. Chesney a făcut ca Marina Regală să fie prinsă pe picior greșit de o manevră iscusită a flotei germane și apoi, cel mai dramatic, „de mașinării letale care au scufundat navele noastre, una după alta”. El arată clar că era vorba de torpile, deși la vremea respectivă termenul era folosit pentru bombele plutitoare ce aveau să fie cunoscute mai târziu ca mine marine. Abia în 1870, Amiralitatea a făcut primul test cu bombe cu propulsie pe care le numim astăzi torpile.⁶ În deceniile următoare, forțele navale aveau să doteze cu ele atât navele lor cele mai importante, cât și pe cele mai mici, și a început o dezbatere despre

relația dintre tunurile cu bătaie lungă, pe care se bazaseră până atunci, și noile torpile, cu o rază de acțiune și mai mare, dar mai puțin precise.

Chesney era așadar la zi, dar nu a mers cu mult mai departe de experiențele recente. De exemplu, el nu a făcut nici o mențiune referitoare la submarine, iar acestea aveau să se dovedească în curând inovația cea mai importantă pentru războiul naval. O formă primitivă de submarin fusese folosită în recentul Război Civil American, chiar dacă avea să mai dureze până la sfârșitul secolului ca să fie introdusă o versiune mai sigură, de către francezi. Și mai important este că el s-a arătat prea puțin interesat de natura epuizantă a războiului american. Ca și alți europeni, el înclina să considere că nu erau prea multe de învățat de la armatele presupus nedisciplinate și alcoolizate ale americanilor, exceptând poate la ce risca să ducă extinderea rapidă și improvizată a micilor armate de voluntari.⁷

Potrivit lui Chesney, consecințele înfrângerii Marii Britanii au fost uriașe. Națiunea odată mândră a fost lăsată fără colonii, „comerțul a dispărut, fabricile s-au oprit, porturile au rămas goale – o țară pradă sărăciei și decăderii”. A fost obligată să cedeze Germaniei poziția ei de principală putere maritimă a lumii. Și totul fusese rezultatul unui atac care îi luase pe britanici complet prin surprindere. Și a fost o surpriză nu doar prin viclenia operațiunii militare, ci și pentru că a lipsit o criză declanșatoare. Succesul Germaniei se bazase pe faptul că nu exista nici un motiv evident să atace atunci când a făcut-o. Războiul izbucnise doar din cauza unui inamic agresiv și oportunist. Rezultatul a fost că poziția Marii Britanii în ierarhia internațională s-a schimbat pentru totdeauna.

Bătălia de la Dorking și scrierile epigonice ulterioare descriau o înfrângere rușinoasă, dar nu un măcel sângeros sau un conflict îndelungat, agonizant. Totul se putea câștiga sau pierde într-un timp foarte scurt. O națiune luată prin surprindere nu avea nici o speranță să recupereze cele pierdute prin lovitură; odată învinsă, nu se putea aștepta la clemență.⁸ Pierderea unui astfel de război însemna o pierdere a suveranității, a modului de viață și a stilului

de a face comerț. Din această perspectivă melodramatică, relațiile internaționale aveau să fie reconfigurate pentru totdeauna de rezultatul bătăliei. Când prim-ministrul Gladstone a denunțat scrierea lui Chesney ca fiind alarmistă și o schemă pentru a cheltui bani publici, a remarcat și că „omenirea nu dă semne că ar avea tendința uimitoare de a face din noi obiecte ale urii”.⁹

Chesney, care până la urmă a devenit membru al Parlamentului din partea Partidului Conservator, nu împărtășea optimismul adeptilor comerțului liber care, asemenea lui Gladstone, militau pentru o interdependență economică prin care s-ar fi promovat pacea oferindu-se factori extrem de puternici de descurajare a războiului. Lumea lui Chesney, așa cum o vedea și mare parte a ierarhiei militare, era una în care se putea pierde totul într-o singură campanie calculată greșit. Aceasta era o viziune asupra războiului care combina urgența cu mulțumirea de sine. Înfrângerea militară era egală cu dezastrul politic, dar războiul în sine nu ar fi fost chiar așa de rău. Morala care trebuia extrasă de aici și din scrierile similare era că marile puteri trebuiau să-și păstreze vigilența și să se pregătească așa cum se cuvine pentru încercările ce aveau să vină, dar nu că întregul caracter al războiului trecea printr-o schimbare.

Acesta era un model clasic de război, împărtășit de politicienii, generalii, amiralii și comentatorii vremii respective. Era clasic prin aceea că avea la bază o concepție bine înrădăcinată cu privire la ce anume însemna războiul și la cum trebuia dus. Această viziune putea fi urmărită înapoi în timp până la greci și romani. Era o tipologie ideală și oamenii înțelegeau că, în practică, nu toate războaiele corespundeau modelului și că uneori diferențele erau foarte mari. Totuși, era ghidul cel mai bun pentru pregătirea de război. Era totodată și normativ, prin faptul că interesele guvernelor erau cel mai bine deservite dacă se putea duce războiul în acest fel. Dacă războiul putea fi de scurtă durată și limitat în spațiu, atunci el putea fi folosit ca instrument politic, limitându-i-se efectele mai largi, distrugătoare din punct de vedere social și politic. În cele din

urmă, era și empiric, iar succesul Germaniei la Sedan confirmase modelul, demonstrând că era în continuare valabil și descurajând încercările de adaptare în lumina schimbărilor majore care se petreceau în știință, în metodele industriale, în formele de participare politică și de dezvoltare a presei.

Războaiele de unificare a Germaniei – Războiul austro-prusac din 1866, ca și Războiul franco-prusac izbucnit doi ani mai târziu – au dus la convingerea că victoriile rapide ale lui von Moltke reprezentau precedente strategice pentru viitor. Marele Stat Major German ținea cu înverșunare la această convingere și îi dezaproba categoric pe cei care avertizau că războaiele viitoare s-ar putea să nu se termine la fel de bine, iar victoria să fie obținută doar după campanii îndelungate, de uzură, și nu printr-o singură bătălie rapidă, în care inamicul să fie anihilat. Ideea a marcat gândirea despre războaiele viitorului peste tot în Europa, nu neapărat pentru că arăta cum trebuia să se încheie războiul, ci pentru că germanii arătaseră cum se face și puteau foarte bine să o facă din nou.

La vremea respectivă, cele mai influente teorii privind războiul erau cele extrase din războaiele napoleoniene. Teoreticianul cel mai important era baronul de Jomini, care servise în armata lui Napoleon și era recunoscut drept cel mai zelos exponent al principiilor militare exemplificate de împărat. După mai multe scrieri din tinerețe în care a analizat campaniile lui Frederick cel Mare și ale lui Napoleon, *Arta războiului* pe care a publicat-o pentru prima dată în 1838 a devenit cel mai folosit manual pentru forțele armate din Europa și a avut o influență majoră pentru Statele Unite. Napoleon însuși a susținut că Jomini i-a dezvăluit cele mai ascunse secrete.¹⁰ În timpul vieții, el a fost mult mai apreciat decât contemporanul lui, prusacul Carl von Clausewitz, care este considerat acum teoreticianul mai important. De asemenea, Jomini i-a supraviețuit cu aproape patru decenii lui Clausewitz, încetând din viață la vârsta de 90 de ani și cu doar câțiva ani înainte ca Chesney să-și publice povestea. În cartea lui,¹¹ Jomini explorează dinamica războiului separat de contextul politic al acestuia. Indicațiile lui

urmăreau să explice cum trebuiau generalii să își maseze forțele împotriva armatelor inamice mai slabe, într-un anume moment decisiv. Clausewitz, care rămăsese mai influent în Germania, avea un simț mai fin al motivelor pentru care planurile puteau să meargă prost și al diferitelor forme pe care le putea lua războiul, dar și teoria lui era, în esență, una a bătăliei și a circumstanțelor în care aceasta putea fi decisivă. De la Napoleon la Jomini, confirmată de Clausewitz și apoi demonstrată de von Moltke, presupunerea esențială era că un mare comandant avea să elimine prin luptă armata inamică și să expună astfel statul învins la orice umilință sau pedeapsă găsea de cuviință învingătorul. În forma lor clasică, bătăliile trebuiau să înceapă la ivirea zorilor și să se încheie până la sfârșitul zilei, când învingător ar fi fost acela care domina câmpul de luptă. Pentru ca o victorie să fie într-adevăr decisivă, armata învinsă trebuia să fie atât de îpușinată, cu soldații uciși, răniți sau luați prizonieri, încât să nu mai poată servi ca forță de luptă. Dată fiind situația, statul inamic trebuia să accepte termenii învingătorului. Când împăratul austro-ungar Franz Josef a fost învins în Bătălia de la Solferino, în 1859, a admis: „Am pierdut o bătălie, plătesc cu o provincie”.¹²

Presupunerea că războaiele puteau fi tranșate printr-o campanie bine condusă, ce culmina cu o bătălie decisivă, era învățătura tradițională la vremea respectivă. În 1851, sir Edward Creasy a publicat *The Fifteen Decisive Battles of the World: from Marathon to Waterloo* (Cele cincisprezece bătălii decisive ale lumii: de la Marathon la Waterloo), care, prin titlul și premisa ei, confirma ideea că unele bătălii nu erau doar capodopere de artă militară, ci, prin efectele lor, aveau un impact semnificativ asupra istoriei lumii. Creasy remarcă „incontestabila măreție a curajului disciplinat și a dragostei pentru onoare care îi fac pe combatanți să înfrunte agonia și distrugerea”, precum și forța intelectuală și îndrăzneala celor mai eficienți comandanți. Din păcate, remarcă el, aceste calități puteau fi găsite „și la cei mai de jos, și la cei mai nobili dintre oameni”. El l-a citat pe poetul Byron: „Cauza înseamnă totul / Ea degradează sau sfințește curajul, în prăbușirea ei”.

Ceea ce conta pentru Creasy era dacă bătăliile făceau parte

... din lanțul de cauze și de efecte care ne-au ajutat să devenim ceea ce suntem; și asta în timp ce ne imaginăm ceea ce probabil am fi putut să fim, dacă vreuna din aceste bătălii se termina altfel.¹³

Punctele de cotitură din istorie au fost, de regulă, marcate prin bătălii. Nu exista nici un motiv pentru care să se presupună că tiparul acesta nu avea să continue în viitor. Cartea lui Creasy a fost o provocare pentru cei care voiau includerea pe listă a bătăliilor lor preferate, dar trecute cu vederea. Se făceau cu regularitate actualizări, prin adăugarea „bătăliilor decisive” mai recente. Astfel, când cartea a fost republicată în 1899, au fost adăugate Gettysburg, din Războiul Civil American, și Sedan, alături de înfruntările contemporane din Războiul americano-spaniol.¹⁴

Farmecul bătăliei stătea în ideea că o confruntare culminantă dintre două armate sau flote, care folosea până la epuizare resurse acumulate în perioade de ordinul deceniilor, ar fi putut, în câteva ore, să schimbe cursul istoriei. Bătăliile ofereau un dramatism acut și concentrat, pentru că soarta unor civilizații ajungea să depindă de armele, de curajul și de priceperea tactică a unui număr mic de oameni – „noi, puținii fericiți / noi, frații de arme”, cum spunea Henric al V-lea al lui Shakespeare în discursul de dinaintea Bătăliei de la Agincourt. Însă pentru ca o bătălie să fie „decisivă”, ea trebuia să determine un amplu lanț de evenimente, dincolo de cine ieșea viu și triumfător de pe câmpul de luptă la sfârșitul zilei. Cuvântul „decisiv” are un aer de finalitate, confirmând că o chestiune importantă era de-acum tranșată, însă, în alte privințe, este destul de neutru – spre deosebire de cuvinte ca „victorie” și „înfrângere”. Decizia putea să îmbrace forma unui acord negociat de care nici o parte să nu fie satisfăcută. Trăsătura esențială era că ambele tabere acceptau rezultatul și că acesta reflecta o situație obținută, în general, prin mijloace militare.